

Економіко-організаційні й інституційні чинники екологічного конфлікту, як ресурсні обмеження економічного зростання

Л. Г. МЕЛЬНИКⁱ, В. В. САБАДАШⁱⁱ

Поступовий відхід від принципів сталого розвитку у природокористуванні, зумовлений економічною рецесією, актуалізує питання врегулювання економіко-екологічних протиріч, які виникають у соціально-економічних системах. У статті обґрунтовано доцільність урахування екологічного чинника при прийнятті економічних рішень з метою запобігання екологічним конфліктам. Основні ризик-чинники за їх особливостями і характером впливу на ефективність процедур врегулювання екологічних конфліктів розподілено на чинники глобального й національного рівнів із відповідною характеристикою. Соціо-еколого-економічний аналіз природи екологічного конфлікту дозволив виокремити визначальні соціально-економічні фактори, які характеризують функціональні взаємозв'язки у системі «екологічний конфлікт – фактори впливу», а саме: кількість і якість природного ресурсу, темп відновлення й інтенсивність його залучення у сфери виробництва і споживання, кількість економічних суб'єктів, що конкурують за ресурс, чисельність населення.

Ключові слова: економіка, дефіцит, конфлікт, ресурс, ризик-чинник.

Абревіатури:

ЕК	– екологічний конфлікт
СР	– стійкий розвиток
ПР	– природний ресурс

УДК 33:502/504

JEL коди: A11, B41, D50

Вступ. Економічна рецесія провідних світових економік істотно посилює вплив вкрай несприятливих економіко-соціально-ресурсних чинників на тенденції розвитку й безпекову систему країн. В умовах зростаючого дефіциту фінансових коштів і обмеженості основних матеріальних і природних ресурсів пріоритетними для економічного суб'єкта є не стратегічні, а тактичні завдання розвитку. Конкурентними перевагами, які у короткостроковій перспективі можуть забезпечити незначне економічне зростання, на жаль, залишаються ресурсоорієнтовані активи – природні, сировинні, енергетичні ресурси, залучення яких у виробничі процеси не потребує значних фінансових витрат.

Особливої актуальності набуває ця проблема для ресурсомістких економік (третього й четвертого технологічних укладів): Китаю, Росії, Індії, Бразилії, України. Економічне зростання таких економік можливе в першу чергу завдяки залученню значного обсягу сировинних ресурсів із незначною часткою доданої вартості. Такі економічні сценарії

ⁱ Мельник Леонід Григорович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету, директор Науково-дослідного інституту економіки розвитку МОНмолодьспорту України і НАН України у складі Сумського державного університету;

ⁱⁱ Сабадаш Віктор Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету, заступник директора Науково-дослідного інституту економіки розвитку МОНмолодьспорту України і НАН України у складі Сумського державного університету.

© Л. Г. Мельник, В. В. Сабадаш, 2013

пов'язані не тільки із виснаженням обмежених природних ресурсів, а й з екологічними конфліктами, наслідки яких можуть бути непередбаченими як для самих сторін конфлікту, так і еколого-економічних систем.

Постановка проблеми. Економіко-екологічні проблеми взаємодії економічних суб'єктів з приводу володіння, розподілу, залучення й використання природних активів з метою забезпечення соціально-економічного росту знаходяться у сфері наукових інтересів і практичних досліджень уже досить довгий час. Сучасні теорії ефективного й ощадного використання природного капіталу базуються на принципах сталого розвитку й пропагують парадигму «зеленої» економіки. Значний науково-практичний внесок у досліджуваній галузі становлять праці О. Ф. Балацького, С. М. Бобильова, Б. В. Буркинського, О. О. Веклич, К. Г. Гофмана, Р. де Грута, Б. М. Данилишина, А. Ендреса, Р. Коуза, В. П. Кухара, Дон. і Ден. Медоузів, Л. Г. Мельника, Р. О. Перелета, І. М. Потравного, М. Ф. Реймерса, С. К. Харічкова, Л. Хенса, М. А. Хвесика, ін. У згаданих дослідження сформовано принципи екологічно безпечного розвитку соціально-економічних систем, запропоновано концептуальні організаційно економічні підходи до узгодження економіко-екологічних протиріч між економічними суб'єктами (регіонами, країнами), подано практичні рекомендації щодо екологізації економічних відносин, формування засад сталого розвитку. Із об'єктивних і суб'єктивних причин багато можливостей втрачено і сьогодишній стан соціо-економічних і екологічних систем потребує більш критичного й спонукального екологічного імперативу. Для цього необхідно значно уважніше й виваженіше підійти до дослідження витоків і чинників екологічних конфліктів, особливостей сучасних екологічних й економічних ризиків, оцінювання поточного впливу і прогнозуванню економіко-екологічних наслідків екологічних конфліктів для економіки й суспільства й розроблення адекватних викликам механізмів врегулювання економіко-екологічних протиріч.

Метою дослідження є виявлення, аналіз і характеристика основних ризик-чинників за їх особливостями і характером впливу на ефективність процедур врегулювання екологічних конфліктів.

Результати дослідження. Темпи вичерпання природних ресурсів [1] досягли критичної межі, за якою починаються абсолютно незворотні еколого-економічні процеси. Оновлені й скореговані результати досліджень за альтернативним сценаріями розвитку [2] підтверджують, що світова екосистема досягла межі зростання. Достеменним є факт, що постійне прагнення саме *економічного* росту в умовах обмеженої ємності глобальної системи наслідком має складні екологічні конфлікти між ключовими елементами всередині системи.

Економіко-екологічні протиріччя, які на сьогодні розвиваються прогресуючим темпами, характеризують такі основні ресурсні сфери:

- використання обмежених водних ресурсів (особливо прісної води);
- використання мінеральних ресурсів (особливо руд рідкоземельних металів);
- використання енергетичних ресурсів (нафти, природного й сланцевого газу, альтернативних джерел енергії);
- використання земельних ресурсів (як території проживання, посівних площ для вирощування продовольства в умовах зростання населення планети);
- використання лісових ресурсів;
- зміни клімату та збереження природних екосистем і біоресурсів планети.

У короткостроковій перспективі переважна більшість економік світу обрала саме ресурсномістку домінанту для забезпечення поступового (у 1,5–2%) річного зростання.

Тобто, відносно незначні конкурентні переваги можна забезпечити орієнтуванням (у короткостроковій перспективі) на моделі виробництва й споживання, економічний ефект у яких забезпечується значними обсягами природних ресурсів, яку залучаються у виробництво товарів. Така недалекоглядна з екологічної точки зору поведінка економічних суб'єктів і є причиною переважної більшості екологічних конфліктів. У такій ситуації має місце економічний нонсенс: конфлікти за *найдорожчий* на сьогодні виробничий ресурс – *природний*, провадиться *найдешевшим* фінансово-економічним ресурсом – *грошима*. Дорогі природні ресурси є вельми прибутковим об'єктом для інвестування відносно дешевих з позицій економічної цінності фінансових ресурсів. Обмежені природні ресурси – земля, нафта, газ, руда, вода, клімат, чисте повітря, ліси – ліквідний і прибутковий актив, за володіння яким варто поборотися із конкурентами, що призводить до зростання конфліктного потенціалу ресурсної сфери.

Критичний аналіз визначальних тенденцій сучасного ресурсокористування і комплексу основних ризик-чинників екологічних конфліктів засвідчив різноспрямованість їх дії, неоднакову соціально-економічну природу походження (за джерелами) та прояву (у часі), різні ступінь і характер впливу на ефективність процедур запобігання/врегулювання екологічних конфліктів [3; 4]. У цьому контексті доцільним і необхідним на нашу думку є виявлення, аналіз і характеристика (табл. 1) основних ризик-чинників за їх особливостями й характером впливу на ефективність процедур врегулювання екологічних конфліктів (варто зазначити, що такий поділ є дещо умовним через мультиплікативний і комплексний характер самих чинників).

Таблиця 1 – Ризик-чинники екологічних конфліктів [авторська розробка]

Чинник	Характеристика впливу
1	2
<i>Глобальний (міжнародний) рівень</i>	
Обмеженість природних ресурсів	Загальносвітова тенденція скорочення обсягів природних ресурсів внаслідок їх вичерпання (темпи й обсяг споживання залежать від моделей виробництва і споживання). У довгостроковій перспективі усі природні ресурси – вичерпні
Геополітика	Природні ресурси через їх прибутковість і ліквідність перетворюються в ефективний інструмент міжнародної політики. Вони дозволяють одним країнам проводити політику шантажу (наприклад, фактор «енергетичного», «ресурсного», «водного», «земельного/територіального» шантажу) стосовно інших
Рівень світових цін на природні ресурси	Перш за все, мінеральних і енергетичних. За досягнутого рівня соціально-економічного розвитку саме вони (ціни) визначають конкурентоспроможність більшості економік світу (особливо, ресурсомістких і енергоємних, якими є транзитивні економіки)
Недосконалість міжнародного права у сфері природо-користування	Унаслідок сповільненої реакції суспільства на екологічні виклики екологічні конфлікти майже завжди будуть передувати можливим змінам міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють процедури природокористування, охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки тощо.

Продовження табл. 1

1	2
Діяльність міжнародних екологічних фондів	Ресурси (у т.ч. й технології), які можуть залучати такі фонди для врегулювання екологічних конфліктів, є досить обмеженими. Зусилля фондів, спрямовані на розв'язання екологічних проблем, наражаються на опір виробників (продавців) екологічно «недружніх» товарів/послуг
Діяльність фондів екологічного страхування	Поки що формування таких фондів не набуло широкої практики через потребу у значних фінансових ресурсах на відшкодування економічних збитків внаслідок завдання шкоди навколишньому середовищу (прикладом можуть слугувати екологічні катастрофи у Чорному морі, Мексиканській затоці, Чорнобильська катастрофа, ін.). Доцільним є створення таких фондів великими видобувними, переробними, транспортними компаніями
<i>Макрорівень (національний)</i>	
Економічний спад	Скорочення обсягів виробництва (особливо кінцевого продукту із значною часткою доданої вартості) і сповільнення переходу економіки на вищий технологічний уклад (5-ий і 6-ий технологічні уклади є значно менш ресурсномісткими у порівнянні з 3-ім і 4-им)
Проблеми забезпечення макро-економічної стабільності	В умовах економічного спаду держава націлена на врегулювання проблем платіжного балансу, дефіциту бюджету, фінансової стабільності, рівня інфляції (суто економічних показників), але ж ніяк не екологічних проблем, які фінансуються за «залишковим» принципом
Недосконалість національного права у сфері природо-користування	Національні законодавства у сфері природокористування, охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки зазвичай є більш ліберальними у порівнянні із міжнародними. Ключовими питаннями, які потребують законодавчого врегулювання, зазвичай є: питання власності на природний ресурс; процедури набуття права власності на природний ресурс; процедури розподілу/перерозподілу природного ресурсу; доступу до природного ресурсу; встановлення екологічних штрафів і відповідальності за екологічні правопорушення тощо
Корупція	Для транзитивних економік цей чинник – один із визначальних. Ризик-чинниками екологічного конфлікту через корупційні схеми є: незаконно набуте право власності на природний ресурс; економічні махінації з природним ресурсом, «ресурсний» шантаж; уникнення відповідальності за екологічні правопорушення; нехтування екологічними стандартами/вимогами тощо
Стан еколого-економічної безпеки	Ризики виникнення екологічних конфліктів залежать від досягнутого рівня екологічної й соціальної безпеки, який може суттєво різнитися за регіонами країни
Ресурсні режими	Режими доступу до ресурсів, використання ресурсів, управління ресурсами визначають ступінь конфліктності сфери природокористування

Продовження табл. 1

1	2
Рентна політика	Державна регуляторна політика у питаннях: встановлення економічно обґрунтованої ставки рентних платежів; забезпечення вилучення природної ренти у відповідні фонди; забезпечення прозорих процедур використання рентних платежів; відповідальності за недотримання/порушення державної політики рентних платежів
Зовнішньо-торгова політика	Сировинна спеціалізація експортних галузей національної економіки значно посилює ефект «залишеного» забруднення довкілля
Рівень і характер транскордонного співробітництва	Екологізація й структурна перебудова галузей економіки у прикордонних регіонах знижує ризик міжнародних екологічних конфліктів
Екологічне страхування і екологічний аудит	Такі процедури (особливо, якщо вони закріплені законодавчо) суттєво знижують ризики виникнення екологічного конфлікту, оскільки покликані максимально узгодити економіко-екологічні інтереси економічних суб'єктів і громадськості.

Соціо-еколого-економічний аналіз природи ЕК дозволяє нам виокремити такі визначальні соціально-економічні фактори, які характеризують функціональні взаємозв'язки у системі «екологічний конфлікт – фактори впливу»:

$$EK = f(Qn_R; Ql_R; TR_R; I_R; Qn_{ES}; N_P), \quad (1)$$

де Qn_R – кількість природного ресурсу; Ql_R – якість природного ресурсу; TR_R – темп відновлення природного ресурсу; I_R – інтенсивність залучення природного ресурсу у сфери виробництва і споживання; Qn_{ES} – кількість економічних суб'єктів, що конкурують за ресурс; N_P – чисельність населення.

ЕК характеризується потенціалом врегулювання, тобто здатністю бути вирішеним (врегульованим), незалежно від прийнятності результатів для сторін конфлікту у перспективі. Основу структурної схеми узгодження еколого-економічних інтересів у ЕК (рис. 1) складають наступні елементи.

«Умови» (1): має включати процедури розроблення стратегії (стратегій) врегулювання ЕК із визначенням ключових завдань, а також залученням відповідного правового інструментарію (нормативно-правових актів національного і міжнародного характеру, міждержавних (транскордонних) угод тощо).

«Структури» (2): діяльність структур, залучених до врегулювання ЕК, має бути скерована на виконання організаційно-економічних рішень у рамках процедур врегулювання ЕК.

«Інструментарій» (3): система інструментів забезпечення процедур врегулювання ЕК включає дві підсистеми:

3.1 – безпосередньо інструменти врегулювання ЕК: економічного, екологічного, соціального, техніко-технологічного, правового, політичного характеру;

3.2 – інструменти управління процедурами врегулювання ЕК організаційного характеру.

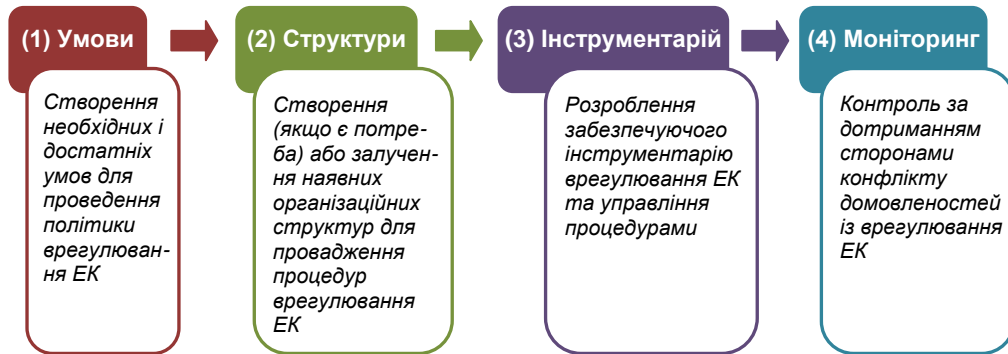

Рис. 1. Організаційно-економічні процедури узгодження соціо-еколого-економічних інтересів у ЕК [авторська розробка]

«Моніторинг» (4): система інструментів і заходів із забезпечення виконання сторонами конфлікту досягнутих домовленостей.

Прикладом міжнародного концептуального підходу до врегулювання екологічних конфліктів є Кіотський протокол, який базується на досягнутих домовленостях країн-підписантів з низки екологічних питань. Зокрема, протокол регулює міжнародний ринок викидів парникових газів і екосистемних послуг. Із часу його запровадження й функціонування сторонам не вдалося сформулювати засади й принципи спільної неконфліктної політики у згаданих глобальних екологічних питаннях.

Останній раунд переговорів із пролонгації дії протоколу до 2020 р. (у грудні 2012 р.) тільки підтвердив наявність суттєвих протиріч (перш за все, фінансових і організаційних) між учасниками, хоча й дозволив започаткувати «другий період зобов'язань» за протоколом [5].

Однак позиція провідних економічних гравців ринку забруднень – Японії, США, Канади, Бразилії, Індії, Китаю й Росії – є допоки неузгодженою відносно подальшої долі Кіотського протоколу через низку застережень з їхнього боку [6].

Висновки і перспективи подальших наукових розробок. Ураховуючи системний характер впливу визначеного комплексу чинників екологічного конфлікту, загальний підхід і організаційно-економічний механізм врегулювання екологічних конфліктів має базуватися на залученні ефективного економічного інструментарію та поєднувати такі основні структурні елементи: 1) інституційний блок (законодавство, фінансові установи, моніторинг); 2) інструментальний блок (комплекс економічних інструментів впливу, управлінських рішень); 3) інформаційний блок; 4) функціональний блок; 5) результатний блок.

Зазначені блоки мають поєднуватися у методично цілісний механізм прямими й зворотними зв'язками, які визначають напрями й характер взаємодій всередині системи.

Література

1. Сабадаш, В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки [Текст] / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 2. – С. 50–59.
2. Медоуз, Д. Пределы роста. 30 лет спустя [Текст] / Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д.; пер. с англ. Е. С. Оганесян. – М.: Академкнига, 2007. – 342 с.

3. *Сабадаш, В. В.* Антиэкологичні тенденції соціально-економічного розвитку: конфліктний потенціал екологічного фактора [Текст] / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки, 2009. – № 3. – Т. 1. – С. 11–22.
4. *Сабадаш, В. В.* Конфликтный потенциал факторов истощения природно-ресурсного потенциала [Текст] / В. В. Сабадаш, С. Д. Калашник // Экологические конфликты в современной системе природопользования : монография / [Бобылев С. Н., Сабадаш В. В., Соловьёва С. В. и др.] ; под ред. д.э.н., проф. С. Н. Бобылёва и к.э.н., доц. В. В. Сабадаша. – Сумы : Университетская книга, 2010. – С. 310–320.
5. *Участники конференции ООН продлили Киотский протокол до 2020 года* // Сайт журнала «Фокус.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://focus.ua/foreign/253176/>.
6. *Страны ООН договорились о продлении срока Киотского протокола* // Сайт журнала «Фокус.ua» [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ресурсу : <http://focus.ua/foreign/210999/>.

Отримано 08.02.2012 р.

**Экономико-организационные и институциональные факторы
экологического конфликта, как ресурсные ограничения экономического роста**

**ЛЕОНИД ГРИГОРЬЕВИЧ МЕЛЬНИК*,
ВИКТОР ВЛАДИМИРОВИЧ САБАДАШ****

* доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и бизнес-администрирования Сумского государственного университета, директор Научно-исследовательского института экономики развития МОНмолодежспорта Украины и НАН Украины в составе Сумского государственного университета, ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина, тел.: 00-380-542-332223, e-mail: lmelnyk@mail.ru

** кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и бизнес-администрирования Сумского государственного университета, заместитель директора Научно-исследовательского института экономики развития МОНмолодежспорта Украины и НАН Украины в составе Сумского государственного университета, ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина, тел.: 00-380-542-332223, e-mail: viktorsaba@gmail.com

Постепенный отход от принципов устойчивого развития в природопользовании, обусловленный экономической рецессией, актуализирует вопросы урегулирования экономико-экологических противоречий, возникающих в социально-экономических системах. В статье обоснована целесообразность учета экологического фактора при принятии экономических решений с целью предотвращения экологических конфликтов. Основные риск-факторы, исходя из их особенностей и характера влияния на эффективность процедур урегулирования экологических конфликтов, распределены на факторы глобального и национального уровней с соответствующей характеристикой. Социо-эколого-экономический анализ природы экологического конфликта позволил выделить определяющие социально-экономические факторы, характеризующие функциональные взаимосвязи в системе «экологический конфликт – факторы влияния», а именно: количество и качество природного ресурса, темп возобновления и интенсивность его вовлечения в сферу производства и потребления, количество экономических субъектов, конкурирующих за ресурс, численность населения.

Ключевые слова: дефицит, конфликт, ресурс, риск-фактор, экономика.

**Economic, Organizational and Institutional Factors
of Ecological Conflict as Resource Constraints of Economic Growth**

LEONID H. MELNYK*, VIKTOR V. SABADASH**

* Dr., Professor, Head of Department of Economics and Business-Administration,
Sumy State University, Director of Research Institute of Development Economics (IDE)
at Sumy State University, Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine,
National Academy of Science of Ukraine, R.-Korsakova Street, 2, Sumy, 40007, Ukraine,
phone: 00-380-542-332223, e-mail: lmelnyk@mail.ru

** PhD, Associate Professor, Department of Economics and Business-Administration,
Sumy State University, Vice Director of Research Institute of Development Economics (IDE)
at Sumy State University, Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine,
National Academy of Science of Ukraine, R.-Korsakova Street, 2, Sumy, 40007, Ukraine,
phone: 00-380-542-332223, e-mail: viktorsaba@gmail.com

Manuscript received 08 February 2012.

Gradual shift away from the principles of sustainable development in environmental, caused by the economic recession, the important issue of the settlement of economic and ecological contradictions that arise in the social and economic systems. In the article the feasibility of integrating environmental considerations into economic decisions in order to avoid ecological conflicts. The main risk factors, based on the nature and character of the influence on the effectiveness of procedures for the resolution of ecological conflicts, are distributed to the factors of the global and national levels with the appropriate characteristics. Social, ecological and economic analysis of the nature of ecological conflict allowed to allocate by socio-economic factors that characterize the functional relationships in the “ecological conflicts – influences”, namely: the number and quality of natural resources, the pace and intensity of the renewal of its involvement in the production and consumption, the number of economic actors competing for the resource population.

Keywords: conflict, constraints, economics, resource, risk factor

JEL Codes: A11, B41, D50

Tables: 1; *Figures:* 1; *Formulas:* 2; *References:* 6

Language of the article: Ukrainian

References

1. Sabadash, V. V. (2007) “Tendencies of modern resource policy in providing of ecological and economical safety,” *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, 2, 50–59. (In Ukrainian)
2. Meadows, D. H., Randers J. and Meadows, D. L. (2007), *Limits to Growth: The 30-Year Update*, trans. Y. Ohanesian, Moscow, Akademkniha. (In Russian)
3. Sabadash, V. V. (2009) “Antiecolological trends of socio-economic development: conflict potential of ecological factor,” *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, 3 (1), 11–22. (In Ukrainian)
4. Kalashnik, S. D. and Sabadash, V. V. (2010), “Conflict Factors of Natural-resource Potential Exhaustion,” in *Ecological Conflicts in Modern System of Nature Use*, ed. Prof., Dr. Sergey N. Bobylev and Dr. Viktor V. Sabadash, Sumy, Universitetskaia kniha, 310–20. (In Russian)
5. Feshchenko, R. (2012), “Conference Extends Kyoto Protocol until 2020,” <http://focus.ua/foreign/253176/>. (In Russian)
6. Feshchenko, R. (2012), “UN member states have agreed to extend the Kyoto Protocol,” <http://focus.ua/foreign/210999/>. (In Russian)